

BUGÜNÜN ALMANCASINDA KARŞILAŞILAN GRAMER GÜÇLÜKLERİ

Dr. Wolfgang Müller

Çev.: Dr. Selçuk ÜNLÜ

Duden basımevinin Dil İstişare Merkezi her yıl gerek ülke içinden gerekse ülke dışından, dilde (Alman Dili) açıklığa kavuşturulması istenen açıklamalar ve şüpheli durumlar hakkında bilgi isteyen aşağı yukarı 8000 dil sorusuna muhatap olmaktadır. Bu sorulara verilen masrafsız cevap gerçi çok zaman almaktadır, fakat buna rağmen sarfedilen bu emekler boşuna değildir, çünkü bu sorular sayesinde Alman Dilindeki güçlüklerin nerede bulunduğu, dilde tabakalaşma ve gelişmenin hangi yönde temayül gösterdiği açıklık kazanmaktadır.

Bize ekseriye hiç bir gramer kitabında ele alınmamış hususlar hakkında sorular yöneltilmektedir; biz şimdiye kadar dil âlimlerinin dikkatini çekmeyen güçlüklerle karşı karşıya kaldık. Buna dair bir misal vermek isterim: Bir süre önce Fransa'dan bir Alman Dili Uzmanı, kendi fikri ve incelemesine göre «dank» öntakısının çoğul halde sadece Genitiv, fakat hiç bir zaman Dativ kullanılmadığını yazdı. Halbuki sözlüklerde «dank» öntakısının Dativ halde kullanıldığı yazılmaktadır. Dört yıl kadar önce intişar etmiş olan Wahrig'in «Deutsches Wörterbuch» (Alman Lügati)nda aynı öntakının Genitiv'li kullanımının yanlış olduğu ileri sürülmektedir. Duden Serisinin 1. cildi olan imlâ lügatinde (Rechtschreibung) hem Dative hem de Genitiv'e cevaz verilmiştir. Bize yönetilen bu soru üzerine Duden Basımevi'nin dil fişlerini yeniden gözden geçirdik ve orada mevcut olan «dank»la ilgili hemen bütün vesikâ

ların Genitiv halde çoğul bir isimle bağlanmış olduklarını tesbit ettik: dank der Briefe, dank seiner Verbindungen, dank verräterischer Andeutungen, dank sehr komplizierter Verfahren, dank der Fortschritte der Hygiene (Fraenkel), dank ihrer Kenntnisse (Frisch), dank unterschiedlich gemusterter und geraffter Gardinen, gibi. Buna karşılık *Dank*'ın tekil bir isimle kullanıldığını gösteren vesikalar hem Dativ hem de Genitiv kullanışlar halindedirler.

Bize buna benzer birçok müracaatlar olmaktadır. Bunlar da bizi ekseriya dildeki yeni gelişmelere doğru götürmekte ve bilhassa dille ilgili problem ve dildeki güçlüklerle karşı karşıya bırakmaktadır.

Gramerde Şüpheli Durumlar Nelerdir?

Şüpheli durumlar dilin bütün sahalarında ortaya çıkarlar. Bunlar hem sübjektif, yani dili konuşanda hem de objektif, yani dilin kendi içinde yerleşmiş olabilirler.

Çok kereler aynı ifade için iki veya daha fazla kullanışın bulunduğu görülür. Ve biz bazan bunlardan hangisi için karar vermemiz gerektiğini, hepsinin de doğru ve mümkün olup olmadığını, aralarında hangi farkların bulunduğunu bilemeyiz. Misal, vermek gerekir ise; «*trotzdem*» veya «*obgleich* er krank ist», «er braucht *nicht* kommen» veya «*zu* kommen», morgen kommen, veya «*kommt* Herr Maier und seine Frau», «die Mädchen sind *braver*» «*bräver* als die Jungen?», «ich brauchte» veya «bräuchte es dringend» veya «ein beige veya beiges Kleid», «es kostet mir veya mich viel Mühe», «das Wetter bleibt so wie bisher veya seither?» gibi.

Yazan ya da konuşan kendisini ekseriya bu tür sorularla karşı karşıya kalmış görür.

Bu Şüpheli Haller Nasıl Tezahür Ederler?

Fakat bu muğlak ve şüpheli durumlar nasıl ortaya çıkar? Bugünün Almanca'sının Luther'in, Goethe'nin, Schiller'in, Rilke'nin veya tam manasıyla Gerhart Hauptmann'ın Almancası olmadığını hepimiz bilmekteyiz. Yaşayan diller sürekli olarak bir gelişim ve değişim prosesi (oluşumu) içindedirler. Bu oluşum sadece kelime hazinesi veya kelime anlamlarına inhisar etmekle kalmayıp, fakat aynı zamanda dilbilgisine de uzanmaktadır. Daha önce doğru ve

dil normu olarak geçerli olan bazı şeyler, bugün eskimiş, doğru ve yüksek dil tabakasına mensup olmayan ya da doğrudan doğruya yanlış olarak kabul edilmektedirler. Bugün, bir zamanlar Goethe'nin «Werther» romanında yazdığı şekilde rufen (çağırma) fiilinin geçmişini «rief» yerine «rufte» olarak teşkil edenlerle, aynı şekilde «fragen» (sormak) fiilinin geçmişini «fragte» yerine «frug» şeklinde düzenleyenler, dil kurallarına aykırı bir davranışta bulunmuş olurlar. Fakat 18. ve 19. asrın tanınmış şairlerinin de bunu yaptıklarına şahit olmaktayız. Bu, şiirde şaire tanınmış bir hak olsa gerek...

Kont Stolberg kardeşler 1773 de Klopstock'a şöyle yazıyorlardı: «Welche süsse Stunden waren das». Bugün «welche»den sonraki çekim şekli eskimiş olup, «welche süsse» değil, «welche süssen Stunden» denilmektedir.

Nisbeten kısa bir zaman zarfında sadece kelimeler değil, fakat aynı zamanda gramer normları da bazı değişikliklere duçar oldular. Dil değişimi için muhtelif sebepler mevcuttur. Bir tarafta, meselâ analoji (uyum sağlama) yoluyla teşkiller, benzetme istikameti, diğer yanda yeniden farklandırma çabaları.

Bu arada bazı değişiklikler öylesine yerleşmişlerdirki, bunlar konuşana en küçük bir güçlük bile çıkarmazlar, öylesine tabii hale gelmişlerdir. Dil gruplarının (Sprachgemeinschaften) kendilerine uydukları yeni normlar teşekkül etmişlerdir. Yeni bir normun henüz bariz hatlarla ortaya çıkmadığı, dil kullanımının müteaddit imkânlara yer verdiği yerlerde muğlak durumlar hâlâ mevcuttur. Bazı tereddütlü durumlar (Schwankungen) yüzyıllardan beri devam edegelmekte, bugün şüpheye mahal vermektedirler.

Fakat yalnız dil sistemi ve çift şekillerin mevcudiyeti dahilindeki değişiklikler şüphe yaratmak için kâfi sebep teşkil etmez, fakat aynı zamanda çok kere mevcut olan uyumsuzluk (Unstimmigkeit) da bunda büyük rol oynar. Bazıları dili mantıkla eşit kılmak, dili mantık ölçülerine vurmak ve buna uymayan her şeyi yanlış ya da hatalı olarak göstermek temayülündedirler.

Alman dili, her dilin kendine has ve gerekli olan sistem ve norma bağlılığına rağmen, konuşmacıya - dili kullanana - bazı serbest tanıması dolayısıyla, meselâ cümlede kelimelerin yerleri (Wortfolge - Wortstellung), kelime teşkili (Wortbildung) ve zaman ifadelerinin kullanımında olduğu gibi; muğlaklığa ve şüpheye ma-

hal veren diğer sebepler, Alman Dilinin sisteminde ve yapısında bulunmaktadır. Şimdi dilbilgisinin muhtelif sahalarından örnekler alalım ve çözümlenmemiş bir kaç hususu inceleyelim.

Morfoloji (şekil bilgisi)

Almanca'nın muhtelif çekim sistemlerine sahip olması gerçeği, daha önce bu sahada tabakalanma ve muğlak ifadelere sebebiyet verdi. meselâ «alle, andere, beide, einige, folgende, manche, samtliche, solche, viele» gibi pronominal (ismin önüne gelen) sıfatların çekimi bilhassa güçlük yaratmaktadır. Pronominal sıfat isminden de anlaşılacağı gibi yukarıda zikredilen kelimeler kısmen pronomen (zamir) olarak, kısmen de adjektif (sıfat) olarak görülmektedirler ve bundan da bazı güçlükler ortaya çıkmaktadırlar, çünkü zamirlerden sonra gelen sıfatlar zayıf çekildikleri (seine vielen Bücher, die grossen Häuser) halde, halbuki önlerinde artikelin (harfitarif) veya zamirlerin bulunmadığı birbirini takip eden sıfatlar paralel ve kuvvetli çekime tabi olurlar (neue, hohe Häuser; schöne, neue Schuhe), fakat bir zamirden sonra: «deine schönen, neuen Schuhe», olurlar.

Her ne kadar bu çekimlerden biri ya da diğeri ağır bassı da, bazı pronominal sıfatlarda ekseriye her iki çekim tarzı mümkündür; müteakip sıfatlar tekil veya çoğulda hatta farklı çekime tabi olurlar, hatta ismin münferit hallerinin muhtelif işleme tâbi tutulduğu olur. Burada geçen seneki, «Yabancılar İçin Almanca Tatil Kursları»nda bizzat tesbit etmiş olduğum gibi, Alman Gramerinin bu bölümüne özel bir önem verilmektedir. Genellikle çok sıkı normatif ölçüler konmaktadır. Bir süre önce Finlandiya'dan bir Almanca Uzmanı, oradaki imtihanlarda, çoğulda «all»den sonraki kuvvetli çekimin 6 menfi puanla değerlendirildiğini yazdı. Halbuki bugün bile Genitiv çoğulda bu kuvvetli çekim sık sık görülmektedir, biz bunu bizim dil fişlerinde bizzat tesbit etmiş durumdayız.

Daha önce kuvvetli çekim tercih ediliyordu, öyleki, Lessing «Minna von Barnhelm» isimli eserinde şöyle bir cümle kullanmıştır: «Der König kann nicht alle verdiente Männer kennen», buna karşılık bugün «all»den sonra gelen tekil ve çoğul haldeki sıfat veya partizipinin zayıf çekilmesine alışıl gelmiştir: «alle in den Süden reisenden Urlauber.» Kuvvetli çekime bugün nadiren rastlanır: «alle in den Süden reisende Urlauber.»

«*Folgend*» şeklindeki pronominal sıfattan sonra tekil şekiller genellikle zayıflarlar, halbuki çoğul şekiller ekseriye kuvvetli çekilirler.

Tekilde zayıf: «*folgender lanę Bericht*», fakat çoğulde kuvvetli: «*folgende neue Bücher*», gibi.

«*Manch*» (bazı), kelimesinin çekilmiş kelimesinden sonra tekil haldeki müteakip sıfat veya partizip zayıf çekilir: «*manches wissenschaftliche Werk*», halbuki çoğulda kuvvetli ve böylece de paralel çekim tercih edilir: «*Die Kleider mancher jünger Mädchen*».

Daha önceki zayıf şekiller hâlâ görülmektedirler: «*trotz mancher lieblosen Bemerkungen*».

Sämtlich (tüm-bütün) pronominal sıfatından sonra müteakip sıfatın zayıf çekimi hem tekilde, hem de çoğulda mutad hale gelmiştir: «*sämtliches gedruckte Material*». Nominativ (yalın) ve Akkusativ (i-halinin) çoğulunda zaman zaman da olsa kuvvetli çekim ortaya çıkar: «*sämtliche technische Einzelheiten*».

Kuvvetli çekim Genitiv'de de çoğul haldedir: «*Nach Klärung sämtlicher technischer Einzelheiten*».

«*Solch*» (böyle) pronominal sıfatından sonra tekil ve çoğul haldeki müteakip sıfatlar çoğunlukla zayıf çekilir: «*solcher weiche Stoff, solche christlich klingenden Worte*». Fakat kuvvetli çekim yanlış olarak kabul edilmez. *Solch*'ün ek almamış şekillerinden sonra, hatta sadece kuvvetli çekim doğrudur: «*solch grosser Baum*».

Pronominal sıfat «*beide*» (her iki-si)nin kullanımında, müteakip sıfat veya isimleşmiş partizip zayıf çekilir: «*beide Abgeordneten, beide Beamten*». Kuvvetli çekim eskimiş görünür, fakat bir önceki neslin yazarlarında gene de vardır. Meselâ, «*beide geschlossene Augen*» (Hesse).

Bir şahıs zamirinden sonra «*beide*»nin çekimi tereddütlü bir durum yaratır: «*Wir beide*»; *wir*'den sonra bilhassa kuvvetli çekim gerekir, fakat zaman zaman zayıf çekim de ortaya çıkar, «*wir beiden*» ve doğrudur da. «*ihr*»den sonra gerçi her iki çekim de (kuvvetli-zayıf) görülür, fakat burada zayıf çekim ağır basar: «*ihr beiden*». «*sie, uns, unser, vs.*»den sonra sadece kuvvetli çekim yapılır: «*sie beide, uns beide*» gibi.. Harfitarifi *Der* (maskulinum) ve *das* (Neutrum) olan isimlerde Genitiv tekildeki, *jeder, jener, dieser*,

welcher» gibi zamirler de de kararsızlık (Unsicherheit) mevcuttur. Burada kuvvetlilerin yanı sıra zayıf şekiller de çeşitli olarak ortaya çıkarlar: «jedes Monats» grubunun yanında «jeden Monats» gibi. Bugün jeder'de zayıf genitiv şekil kabullenilmiştir; «innerhalb jedes/jedes System» gibi. Welcher'de hatta zayıf çekim ağır basar, fakat zayıf bir ismin önünde bulunduğu zaman, kuvvetli de devamlı olarak kullanılır: «Die Eltern welches Jungen», zaman zaman dieser ve jener'de de zayıf genitiv şekiller ortaya çıkarlar. Fakat bunlar henüz doğru olarak kabul edilemezler.

Burada, sıfatların çekiminde çok zaman önce başlamış olan bir gelişim oluşmaktadır. 1776 da Kont Stolberg Klopstock'e şöyle yazmaktadır: «Ich möchte Blut, ja, ich möchte Wein weinen, dass ich nicht überzeugt werden kann dass auch der rothe cap Wein Deutsches Saftes sey» (S. 194) Bugün artikeli der/maskulin/ve das (neutrum) olan kelimelerin tekil genitivindeki sıfat, eğer önünde artikkel bulunmazsa zayıf da çekilmektedir: «frohen Herzens geniessen, gibi. «all» ve «manch» gibi pronominal sıfatlar da, artikeli der ve das olan, fakat artikelsiz kullanılmış kuvvetli isimlerin tekil genitivlerinde bugün genel olarak zayıf çekim görülür: «allen Ernstes, trotz allen Fleisses; so kann die Beschaffung manchen (bazan da, «manches») Dokumentes sehr viel Zeit in Anspruch nehmen».

Bunun 200 sene önce başka olduğu Klopstock'a yazılmış bir mektuptan ortaya konulabilir, orada bu durum şöyle görülmektedir: «Dass die Dänen.... sich alles Urteil enthalten sollten» (S. 221).

Görmekte olduğumuz gibi bu bütün kompleks çok detaylı ve karışıktır. Burada şüpheli pek çok durum tezahür edebilir. Fakat isim sahasında da kuvvetli ve zayıf isimlerin yanyana bulunması tehlikeli durumlar yaratabilir.

Ortaçağ, sonunda (e) harfi bulunan bir isim olan Herz (herzer, herzen, herze) yalın halde (Nominativ) de sondaki (e)nin düşmesiyle karışık çekime geçti, tekili kuvvetli, çoğulu zayıf çekilir: Das Herz, des Herzens, dem Herzen, das Herz. Bunun yanı sıra kuvvetli çekime giden yolda daha da ilerleme temayülünü görmek gerektir.

Gramerci Heyse, daha 19. asrın başlarında «Genitiv»in 'des Herzes'; dativin de 'dem Herz' olarak kullanıldığını tesbit eder.

Fakat burada mevzu olan vücudumuzun içindeki organımız 'kalb' olup, hiç bir zaman manevî anlam taşımaz. Kelimelerin müşahhas ve mücerret kullanışı arasında ayırım (Differenzierung) temayülü bugün hâlâ mevcuttur. Kalb nakilleri üzerine yazılmış raporlar okunduğunda buna sık sık rastlanır. Kalb cerrahı Barnard'ın bir kitabı Almanca'da «Mein Weg zum Herz» başlığını taşır. Eğer başlık «Mein Weg zum Herzen» olmuş olsaydı, bir tıp raporundan ziyade bir aşk romanı düşünenecektik.

Burada çekimin bırakıldığı görülüyor, buna diğer bazı isimlerde de rastlanır, bunun sebepleri de muhtelifdir.

Bir taraftan aynı sese sahip şekillerin benzer başka seslerle karışmalarının önlenmesi gerekmektedir. Bu daha ziyade aynı tekil ve çoğul şekillerin mevcut olduğu ve tekilin harfi tarif ve atribut (ilâve) sayesinde karakterize edilemediği yerlerde olan bir meseledir. Meselâ, üretici ve tüketici arasındaki münasebetler: Das Verhältnis zwischen Konsument und Produzent, das Verhältnis zwischen Patient und Arzt (aslında das Verhältnis zwischen dem Patienten und dem Arzt). Eğer bu durum «das Verhältnis zwischen Patienten und Arzt» şeklinde olmuş olsaydı, o zaman Patienten şekli çoğul olarak düşünülebilirdi. Burada çekimin bir an terkedilmesi doğru olarak geçerlilik kazanır.

Zayıf ve harfi tarihi «der» olan bazı isimlerde de çekimin terkedildiği olur. Herşeyden önce konuşma dilinde Akkusativ ve Dativ hallerdeki (e-i halleri) zayıf isimlerde bu husus çok yaygındır, meselâ: «wenn wir ihn ernst nehmen als Mohammedaner oder als Atheist (Altheisten yerine) (Radio, 1969), ya da: «er stand am Automat (Automaten yerine), «er ist dem Pilot (Piloten yerine) gelungen; çarşıda bir satıcı, çocuk oyuncuğu için müşteriye şöyle sorar: «Wollen Sie einen Elefant (Elefanten yerine)?» Almanca'da hem kuvvetli hem de zayıf isimlerin genitiv tekilinin aynı ölçüde mani olduğu bir tek çekim (Monoflexion) istikameti vardır. Çekimsizliğe yönelik bu istikamet, dile iyice vakıf olmayan konuşmacılarda, ve bilhassa Dativ çoğulda belirgin bir hal alır (Sschweinebraten mit Klösse, Handel «mit Weine und Landesprodukte» gibi Dativ çoğulda monofleksiyon kaba bir hata olarak görüldüğü halde, dil hissi (Sprachgefühl) artikeli «der» olan zayıf isimlerin tekilinde çekimsizliğe daha az reaksiyon gösterir, şayet isimler artikelsiz, zamirsiz veya atributsuz (ilâvesiz) bulu-

nurlarsa veya ismi takip ederlerse, o zaman normal olarak ekseriyete genetik olarak kullanılan prepozisyon (öntakı)larda çekimden feragat edilir: *trotz Protest der Studenten, trotz Wahlkampf-soll das Regierungsbündnis arbeitsfähig bleiben, dank Willi Brand, Uwe Seeler, gibi*. Bu öntakılar Dativ ile de kullanılabilirler için, bu şekillere karşı birşey söylenemez. Halbuki artikeli «*der*» olan zayıf isimlerde çekimden feragât (dem Held, dem Kamerad) zayıf isimlerin kuvvetli çekime geçişleri gibi; Carl Zuckmayer ve Gerhart Hauptmann gibi isim yapmış yazarlar da bunu sık sık kullansalar da, yüksek dil yönünden çok az bilinmektedir, meselâ *das Gefieder des Buchfinks (des Buchfinken, yerine)*.

Halbuki buna benzer bir başka çekim şekline geçişler yeni değildir. Daha önceleri tekil halde hep zayıf çekilmiş olan «*Friede*» (Sulh), Funke (Kıvılcım), Schade (zarar) gibi isimleri buna misal olarak hatırlatmak yeter. Ancak sonu (n) ile biten zayıf çekim şeklinin bu kelimelerin yalın haline (nominativ) girmesinden ve «*Frieden, Funken, Schaden*» nominativ şekillerinin eski nominativ şekillerin yanına geçmesinden sonra başlangıçta zayıf olan isimler kuvvetli çekilirler. Sonu (-en) ile biten kuvvetli isimlere benzetme, uyum sağlama (Angleichung) kuvvetli çekime giren isimlere misal olarak «*der Wagen*» (araba) kelimesini gösterebiliriz.

Analojinin tesirinin ve bununla bağlı olarak mevcut dil sistemine dayanan uyum sağlamanın ne kadar kuvvetli olduğu sık sık ortaya çıkar. Misal olarak genellikle artikeli «*die*» olan ve sonu (-e) ile biten isimler ele alınabilirler. Belirli türetme grupları bir yana, sadece bir adet istisna vardır, meselâ «*der Käse*» kelimesi. Kelime sonundaki (-e) sadece karakteristik olarak artikeli «*die*» olan kelimeler için geçerli olduğundan menşe itibariyle feminin (dişil) olmayıp da sonu (-e) ile biten kelimeleri dil sistemine uydurmak, onları feminin yapmak temayülleri vardır.

Ortaçağ Almancasında hem kuvvetli hem de zayıf olarak çekilen ve «*der*» artikelli bir isim «*Fahne*», buraya dahildir. Koryphäe (yönetici âlim veya sanatkâr) kelimesi de başlangıçta zayıf çekilen «*der*» artikelli bir isimdi, fakat zamanla dişil çekime geçti ve «*die Koryphäe*» oldu.

«*Der*» artikelli bir isim olan «*Kaktus*»da da durum buna benzer. Bunun da çoğulu olan «*die Kakteen*» yeniden dişil çekim teş-

kil ederek «die Kaktee» olmuştur. Diğer yabancı kelimeler bu usulle dil sistemine uydurulmuşlardır.

İspanyolca ve Fransızca'da 'der' erkekcil harfi tarifine sahip olan 'Zigarre' kelimesi, Almanca'da «le garage»nin 'die Garage' ve «le bagage»nin (die Bagage) olması gibi dışıl olmuştur.

Hatta çift şekillerde bile benzer hususlar tesbit edilmişlerdir. Meselâ, der Zeh, fakat die Zehe, der Hacken, fakat die Hacke, die Socke, fakat der Socken, der Quell, fakat die Quelle, der Eck, fakat die Ecke, kelimeleri gibi. Dilin temelinde bulunan sistem sayesinde zaman zaman farkına varmadığımız, sistem uyumları (Systemangleichung) yani dille ilgili yanlış kullanışlar tezahür edebilir. Kültürce daha az gelişmiş bir konuşmacı, *das Interesse* yerine «die Interesse» derse, böyle bir yanlışla düşmüş olur. Dilde böylesine bir yanlış herşeyden önce bir eksiklik, sonra günlük konuşma fenomeni ve nihayet de düzgün bir dil unsuru olarak dilbilgisi kitaplarına ve lügatlere girer.

Sistem benzetmeleri başka sahalarda da müşahede edilmektedirler. Fransızca'dan Almanca'ya alınan bir isim olan «das Regime» (rejim), kelimesinin çoğulu, Fransızca'sında olduğu gibi sonuna [-s] getirmekle yapılıyordu. Fakat tekilinin sonunda bulunan [-e] telâffuz edilmiyor, bunun için de çoğulu, farklı şekilde, sonuna -s ilâvesiyle değil, bilakis tekilinin sonunda bulunan sessiz [-e]nin seslendirilmesi ile 'die Regime' şeklinde yapılmaktadır. Böylece bu kelime, çoğulları fonetik olarak tezahür eden, tekillerinin sonlarındaki seslinin telâffuz edilmemesi suretiyle boğumlanan ve benzer fonksiyon gösteren «das Service, das Korps» (çoğulları die Service, die Korps) gibi kelimeler sırasına dahil edildi.

Sistem uyumu (Systemangleichung) için bir başka misali de, çoğulu, Almanca sözlüklerde İngilizce çoğul olarak geçen *die Couch* -die Couchs (divan) kelimesinde bulmaktayız. Fakat son yıllarda çoğulun, öncekinden farklı olarak «die Couchen» yapıldığını görmekteyiz; böylece Almanca çoğul sistemi için mutad olmayan [-es] eki bırakılıp, feminin zayıf isimlerin Almanca çoğul sistemine dahil edilmiş olur: die Frau-die Frauen, die Gabe, die Gaben, die Couch, die Couchen, gibi.

Başka dile mensup, derecelendirilemeyen ve çekilemeyen birkaç renk sıfatı da gramerde güçlük arzettekendirler. Buna örnek

olarak *rosa, beige, lila, orange* vs. sıfatlarını sayabiliriz. Doğrusu şöyledir: Ein *lila* Kleid, ein *rosa* Hut veya ein *beigefarbenes* Auto veya ein *orangeфарbiges* Kostüm. Günlük konuşma dilinde gramerde kurallara uygun düşmeyen bu hususlara ekseri riayet edilmez ve bu renk sıfatları çekime tabi tutulur: ein *rosanes* Kleid, ein *lilanes* Hut, Genel olarak bu şekillerin doğru olmadıkları hissedildikleri halde, bir renk sıfatı olan *beige* yazı diline girmiştir bile; bu kelimenin sonunda [-e] telâffuz edilmediği için, durum muhakkak ki müsait görünmektedir, öyleki gazetelerde dilbilgisi kurallarına uygun düşmeyen çekim şekillerine sık sık rastlanmaktadır, meselâ, ein *beiges* Auto.

Sistem benzetmesi temayülü hakkındaki bu ek bilgilerden (Exkurs) sonra bir defa daha çekime dönelim. Yukarıda zayıf çekimden kuvvetli çekime geçişi takip ettik, şimdide kısaca bunun tersini (kuvvetliden -zayıfa) görelim.

«Der Autor» (yazar) ismi kuvvetlilerin yanısıra zayıf çekim şekilleri de teşkil etmiştir. Duden bunları 60 yılı aşkın bir zamandan beri kaydetmektedir, fakat buna rağmen sık sık gazete ve mecmualarda yer almaktadırlar. Meselâ, die *Illustrierte* zahlt an den *Autoren* (an den *Autor*, yerine) mehr. Buna ait bir misal bir başka mecmuada da şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: «(da) wurde ich pörltlich.... von dem Hausdedektiven (*Dedektiv*, yerine) aufgefördert, meine Einkaufstaschen vorzulegen».

Kuvvetli ve zayıf çekimler arasında bir sallantı da isimleşmiş partizip ve sıfatlarda sık sık görülmektedir. Meselâ: «der Abgeordnete, der Gesandte, der Gelehrte, der Beamte, der Sachverständige» gibi isimler bu gruptandır. Eğer isimleşmiş bir sıfatın veya partizipin önünde kuvvetli çekime tabi olmuş, ilâve bir sıfat bulunursa, bugün için paralel çekim mutad sayılmaktadır, meselâ: «neue Abgeordnete» gibi.

Bu, nominativ tekil ve nominativ ve akkusativ (i-hali) çoğulda mutazaman ortaya çıkar. Dativ (e-hali) çoğulunda buna karşılık genellikle daha önce mutad olan zayıf çekim tercih edilir: «eine Mischung zwischen Weltfremdem Gelehrten und geschicktem Diplomaten. Genitiv (nin-hali) çoğulunda gerçe bugün kuvvetli çekim mutad hale gelmiştir, o halde: «der Landesverband öffentlich bestellter und vereidigter Sachverständiger» olur, fa-

kat zaman zaman zayıf çekim de ortaya çıkar: «in Anwesenheit bedeutender Gelehrten».

Umlaut (Kelime Kökleri Vokal Değişimi)

Şimdi de bir başka muğlak sahaya, yani ses değişimine geçelim. Bugün ses değişimine uğramayan ve değişik seslere sahip şekiller aynı değerde ve yan yana bulunmaktadır: die Strände, die Strände'nin, die Stahle, die Stahle'nin, die Generale, die Generale'nin yanında olması gibi. Her ne kadar bu çift şekiller farklı sıklıkta, yüksek dilde (Hochsprache) yanyana bulunsalar da, bunlardan birinin ya özel coğrafi bir bölgeye (Landschaft) yahut da bir branş diline (Fachspracht) ait olduğu ve böylece de yüksek dil ya da günlük dil unsuru olmadığı başka çift şekiller de vardır. Die Bogen, die Bögen, (die Bögen, güney Almanya'da kullanılır), die Lager, ticaret dilinde die Läger, die Krane, branş dilinde die Krane, die Hähne/teknikte ve dialekte die Hahnen, die Wagen, güney Almanya'da die Wägen, gibi kelimeler bu gruptandırlar.

Konjugation (Fiil Çekimi)

Buraya kadar çoğunlukla isim çekimi (Denklination) sahasındaki hatalar ve şüpheli durumlarla meşgul olduk, şimdi de fiil çekimine geçelim. Almanca'da bileşik fiillerde sağlam ve sağlam olmayan (*fest* ve *unfest*) bileşimler tesbit edilmişlerdir. Sağlam bağlantılarda vurgu ikinci, fiilimsi uzuvda bulunur, meselâ: durchbrechen (er durchbrach die Reihe, er hat die Reihe durchbrochen). Sağlam olmayan bağlantılarda vurgu (Ton) birinci, fiilimsi olmayan uzuvda bulunur - meselâ: durchbrechen, er brach den Stock durch, hat durchgebrochen). Burada 2. partizip-ge- ile teşkil edilmekte olup, bu da ön hece (Präfix) ile fiil arasına girmektedir.

Ekseriya aynı yankıda fakat farklı vurgulanan fiiller mânâ sayesinde tefrik edilirler, meselâ: übersetzen (der Dolmetscher übersetzte die Rede, hat *übersetzt*, fakat übersetzen: der Fahrmann setzte den Wanderer über, hat ihn *übergesetzt*. Bu şekildeki açık muhteva farkları her yerde görülmeyebilir. Ekseriya, farklı vurgu sadece muhtevaya has hafif nüansları karakterize eder, meselâ: durchbohren-durchbohren gibi. Fakat burada da değişkenlikler mevcuttur. Lügatçi Daniel Sanders, lüğatinin önsözünde şunları vazmaktadır: «...sodass bei Hinweisen auf diese Kapitel durch

Beifügung der Zahlen immer nur wenige Zeilen zu *durchlesen* sind. İki türlü vurgulandırma imkânı, *durchlesen* ve *durchlesen*, Duden'de 1934 yılındaki 11. baskıya kadar bulunmaktadır. 12. baskı Sanders tarafından kullanılan sağlam bileşimi almaz. Bugün için bu şöyle olabilir: «...sodass nur wenige Zahlen durchzulesen sind». «überführen (hinüberführen) ve überführen: ihm eine Schuld nachweisen, gibi fiillerde anlam farklarının bir karışımı ortaya çıkmıştır, çünkü sağlam bileşimin partizipi, sağlam olmayan bileşimle birlikte tatbik edilmektedir. Bugün «enen Toten überführen» ile «einen Verbrecher überführen» arasındaki fark karışmıştır, her iki tatbikat sahası için sağlam bileşim kullanılmaktadır (der Kranke-der Verbrecher wurde überführt) gibi... Almanya'nın güneyinde ortaya çıkan bir başka istikamet de sağlam olmayan bileşimleri sağlam (ayrılmaz) gibi kullanmaktır. Max Frisch, «Homo Faber» de, (... hallen ringsum wider) yerine «unsere Sirenen widerhallten ringsum», veya: er erkannte an, yerine «er anerkannte» ve buna uygun olarak da partizipte «anzuerkennen» yerine «zu anerkennen» yazmaktadır. İsviçre'li dil âlimi Hans Glinz de şöyle yazıyor: «Es fällt Weisgerber... offenbar schwer, die harte Tatsache zu anerkennen». Bu istisnai kullanım gerçi bir bölgeye has kullanım olarak müsamaha ve saygı ile karşılanır, fakat yüksek Alman Dili için geçerli değildir.

Haben (malik olmak) ve Sein : olmak, var olmak

Şimdi de «Di'li geçmiş» teşkiline dönelim. Di'li geçmiş haldeki almanca fiiller kısmen *haben*, kısmen de *sein ile* bağlanmaktadır. Bu da zaman zaman mütereddit ve şüpheli durumlar yaratmaktadır. Bu bilhassa hareket ifade eden geçişsiz (intransitiv) filleri ilgilendirmektedir.

Bir olay, kendi süresi ve tamam olmayan akışı içerisinde tasvir edilmek istenirse, o zaman bu tür fiillerin perfekti (Di'li geçmiş) *haben* ile teşkil edilir. Klopstock bir mektubunda Stolberg'e «*hätte ich nicht geritten, so lebte ich nicht mehr*» diye yazmaktadır. Ve Stolberg şöyle ifade eder: «Ernst, welcher... auch schon ohne Korck geschwommen *hat*», eğer bir durum veya yer değişikliği ifade edilmek isteniyorsa, ozaman bu di'li geçmiş «*sein*» ile teşkil edilir: «Ich bin geschwommen, ich bin nach Berlin geflogen, fakat geçişli fiilde, er hat das Flugzeug geflogen» olur.

'haben' ve 'sein'in anlam farkı olmaksızın aynı değerde yan yana buldukları durumlarda, bugünün Almanca'sında Perfekt (dili) geçmiş, genellikle «*Sein*» ile teşkil edilir, çünkü harekette değişikliğin tasavvuru, süredeki değişiklikten daha kuvvetli hissedilir.

«Di'li geçmiş» şekillerin kullanılmasında, vazih bir değişiklik zaman akışında «sitzen» ve «stehen» fiillerinde teşekkül etmiştir. Bu fiiller bugün yüksek dil unsurları olarak sadece «*haben*» ile bağlanırlar, halbuki daha önceki mutad şekiller «*sein*» ile yapılıyordu (ich bin gesessen, ich bin gestanden) ve bu şekillere güney Almanya'da hâlen rastlanmaktadır ve ancak bölgeye has özellikler olarak geçerlidirler.

brauchen: ihtiyacı olmak

Fiil sahasını terketmeden önce, *brauchen* fiiline kısa bir göz atalım. Dilciler (Sprachpfleger) *brauchen* fiilinin «zu» almadan kullanılmasına karşı çıkıyorlar. Buna rağmen *brauchen* günlük konuşmada «zu» almadan kullanılır. Böylece de dil sistemine uygun düşer. «Brauchen» bir yardımcı (modal) fiil fonksiyonunu kazanmıştır ve tıpkı diğer modal yardımcı fiiller sollen, wollen, können, müssen, fonksiyonunu göstermektedir.

Bu modal fiiller de mastarla (infinitiv) [zu] almadan birleşirler: «er muss nicht kommen, er kann wegbleiben, er braucht nicht kommen». '*Haben*' ile birleşmesi halinde de, di'li geçmiş zamanda, *brauchen*, modal fiillere uygun düşer. Buna karşılık *brauchen* fiilinin modal kullanılmaması halinde [ge] ön hecesi karşımıza çıkar, meselâ: «er braucht deine Hilfe/hat deine Hilfe gebraucht: nötig gehabt, yani şu demektir: er hat das nicht gewollt, nicht gemusst, nicht gemocht.

Konjunktionen und Präpositionen: Bağlaçlar ve Öntakılar,

Şimdi fiileri terkedip dil gelişiminin süresinde zamanımıza kadar aynı şekilde değişikliklere duçar olmuş öntakı ve bağlaçlara geçelim.

obgleich/trotzdem: ...dığına rağmen, buna rağmen

Uzun süredir «trotzdem» bağlacına özel bir ilgi gösterilmektedir. Bu bağlaç ana cümleleri (Hauptsatz) başlatır: «Er hatte keine Zeit, trotzdem hörte er ihm ruhig zu». Bunun yanında gün-

lük dilde «trotzdem» yan cümleleri de başlatan tali derecede bir bağlaç olarak kullanılmaktadır; o zaman da bu bağlaç, «obgleich, obschon, obwohl, obzwar» gibi bağlaçlarla rekabete girer, dilciler; bu kullanışa her zaman sert bir tepkiyle karşı çıktılar, fakat bu olay hiç de yeni bir şey değildir. Daha 19. asrın ortalarında yazılmış olan lügatlerde bu tepki ortaya kondu: «Trotzdem», «seitdem» ve «nachdem»in çoktan tamamlamış oldukları bir oluşum geçirmektedir. Sadece *trotzdem*'in sinonimleri (eş anlamlı) olan 'obgleich, obzwar, obschon, obwohl' bu oluşuma zıt düşmektedirler. Başlangıçta «trotzdem» *dass* bağlacıyla irtibatlı bulunuyordu. Adalbert Stifter'de durum şöyledir: «trotzdem, dass ich gehen wollte»; gelişim sırasında «*Dass*» bağlacı düştü, *trotzdem* daha önce ikinci derecede bağlaç olan (*dass*)la kullanılmış olan «indem», «nachdem», «seitdem»e benzer olarak bizzat geriye atan (unterordnend) fonksiyonu kazandı.

Th. Mann, G. Kauptmann, Rilke vs. gibi isim yapmış yazar ve şairler, *trotzdem*'i tali plana koyan (unterordnend) bağlaç olarak kullanmış oldukları halde, okullarda 'trotzdem'in bu tür kullanılışı bir hata olarak kabul edilmektedir. Bağlaçların fonksiyonunda sallantılı (Schwankung) durumlar mevzuu bahs olursa, o zaman ön takılardaki bu şüpheler bağımlı halin (ismin hali) kullanılışıyla ilgilidir. Bazı genç (yeni) öntakılarda sallantı (sechwankend) ve muğlaak (unsicher) durumlar ortaya çıkarlar. Bunlar Dativ (e-hali) ile genitiv (nin-hali) arasındadırlar. Meselâ her ikisinde isimlerden türeyen 'trotz' ve 'dank' prepozisyonlarını alalım. Başlangıçta bunlar Dativ (e-hali) ile bağlanıyorlardı. Daha o zamanlarda bunlarda bugün hâkim durumda olan Genitiv ortaya çıktı.

wegen: ...den dolayı

Kendisinde Genitiv'in Dativ tarafından saf dışı bırakıldığı «*wegen*» ön takısında ise gelişme başka türlü olur. O halde burada diğerlerinin aksi bir istikamet tesbit edilir. Dativ, şivede ve günlük dilde hâkim bir vaziyet alır, genitiv ise hemen hemen ortadan kalkmış mütelâa edilir.

O halde soru şu: Öntakıların ismin halleriyle kullanışlarındaki kararsızlık (Unsicherheit) nereden geliyor İsmi ikinci (Genitiv) hali ile üçüncü (Dativ) hali arasındaki sallantının belirgin şekilde ortaya çıkmasının sebebi nedir?

Dativ ile genitiv arasındaki bu sallantının bir sebebi, dişil isimlerin çekiminde bulunmaktadır. Bu isimler ikinci ve üçüncü (Dativ ve Genitiv) halin tekilinde aynı artikeler ve tamamen fark-sız çekim eklerine sahiptirler, öyleki ismin halleri hem Genitiv, hem de Dativ olarak ifade edilebilirler: *trotz der Gefahr, wegen der Frau..* Buradan *der* ve *das* harfitarifleriyle bağlantılı halinde prepozisyonlarla açıklık kazanan bir kararsızlık ortaya çıkar ve ortaçağdan beri -ung, -heit ve -keit ile biten türetme heceleri abstre muhtevaları ifade etmek için gitikçe artan bir kullanım gösterirler, bunun için pek çok feminin isim dile katılmıştır ve hâlen de katılmaktadır, öyleki, harfi tarifi [*die*] olan dişil isimler, mevcut isimlerin arasında (Almanca'da) en büyük yeri almaktadır. Harfi tarifleri *der, die, das-* olan isimlerin kesafeti hususunda bir araştırma maalesef henüz yapılmış değildir. Kullanılan isimlerin kesafetine bakarak şunu kabul edebiliriz: Genitiv ve Dativ arasındaki sallantı, artikeli (harfitarif) [*die*] olan dişil isimlerin çekimlerinde kullanılan öntakalardan ortaya çıkmakta ya da hiç olmazsa etkilenmektedir.

Bugün için prepozisyonlar sahasında ortaya çıkan kararsız durumlar Genitiv ve Dativ arasında husule gelen sallantılı durumla ilgilidirler. Gerçi Dativ ve Akkusativ arasında da bu tür sallantılar vardır, fakat o zaman da prepozisyon ile bağlı bulunan fiile tabi olan muhtelif görüş tarzının ortaya koyduğu imkânlar söz konusu olur. İkili kullanışlar, bununla birlikte şüpheler, yer veya istikamet beyanlarının aynı zamanda her iki imkânın düşünülebildiği yerlerde ortaya çıkarlar: «*ich schreibe auf das Papier, veya auf dem Papier*»; «*ich trage es in die Seite/veya in der Seite ein*»; «*er wurde in dem/in das Krankenhaus aufgenommen*»; «*er geht in die/in der Richtung*», gibi.

Kongruenz: Gramerde bir arada bulunan cümle bölümlerinin sayı, cins ve hal bakımından uygunluğu

Buraya kadar morfoloji (şekil bilgisi) ile iştilal ettikten sonra, şimdi de kongruenz sahasına dönelim Gramer sahasında Kongruenz, cümle azalarının veya bölümlerinin formal uygunluğu demektir. Bu *kongruenz* numerus (tekil-çoğul) kasus (hal) ve genus (cins) ile ilgili olabilir.

Önce numeruskongruenz (sayı uygunluğunu) görelim. Şayet müteaddit özneler sıralanırsa, o zaman fiilin çoğul bulunması ge-

rekir, meselâ: «Vater und Mutter bleiben zu Hause». Halbuki bu özneler bir disjunktiv, yani ayıran bağlaçla bağlı iseler, o zaman fiil tekil haldedir: «Vater oder Mutter *bleibt* zu Hause».

Bu durumlar nisbeten vazih ve basit iseler, o zaman lojigramer ve gerçek anlam münasebeti arasındaki uyumsuzluk (Diskrepanz)tan ortaya çıkan şüphelere mahal veren yapılar vardır. Öyleki gramer-formal kongruenzin yanısıra bir de anlam kongruenzi vardır (Sinnkongruenz). Muhtelif sayılarda birden fazla özne var ise, veya özne formel olarak tekil halde bulunur da muhteva olarak çoğulu ifade ediyorsa «Menge-Miktar, Gruppe-grup, Million-milyon, Masse-kütle» gibi ve kendisine bir Genitiv veya bir prepozisyonel ilâve tabi ise, ozaman böyle sallantılı durumlar ortaya çıkabilirler - Aşağıdaki cümlede bir gramer - formel sayı uygunluğu (Numeruskongruenz) bulunmaktadır; «eine Menge von Menschen verliess den Saal». Fakat konuşan ya da yazan ekseriya tekil özne olan Menge'yi değil, aksine prepozisyonlu ilâvede zikredilen insanları (Menschen) düşünmektedir - zira bu insanlardan Menge-miktar teşekkül etmektedir - fiili ilâve ile birleştirir ve böylece Sinnkongruenz (anlam uygunluğu) ortaya çıkmış olur: «eine Menge von Menschen verliessen den Saal».

Bundan başka «eine Menge» (bir miktar) veya eine Gruppe (bir grup) ifadeleri belirsiz sayı sıfatları «viel» (çok), «einige» (birkaç) gibi kabul edilmektedirler, öyleki bundan çoğul fiil ortaya çıkar, yani: «eine Reihe von Bäumen», ya da «eine Reihe Bäume»: «viele Bäume wurden gefällt». Halbuki belirsiz artikelin kullanılışında durum tamamen başkadır, meselâ: «die Reihe grosser Bäume». Burada fiil sadece tekil bulunabilir, çoğul olmaz, şu halde cümle: «die Reihe grosser Bäume warf (warfen olmaz) einen langen Schatten/warf lange Schatten», olur.

İçlerinde iki şahsın zikredildiği cümlelerde de zaman zaman bu kararsızlık müşahede edilmektedir, halbuki bu şahıslardan birisi diğerine prepozisyonel olarak eklenmiştir, şu halde öznenin bir parçasıdır ve kendi başına özne değildir ve bunun için de cümle bilimi (Syntax) yönünden de ifade edilemez, meselâ: «viele Grüsse sendet (senden, olamaz) dir Karl nebst Frau. Zikredilen her iki şahıs da sayılmış olsalardı, o zaman fiilin çoğul olması doğru kabul edilirdi»: «Viele Grüsse senden dir Karl und Frau».

Kongruenzle ilgili şüpheli durumlar tekil bir öznenin çoğul ilâve alması halinde ortaya çıkarlar, meselâ: «die moderne Litera-

tur - Erzählung wie Märchen - ist/veya: sind dadurch gekennzeichnet». fiilin tekil olması gramerce doğrudur, bununla birlikte, fiilin çoğul ilâveyle ilgisi de yanlış değildir. Bunun tersi de olabilir, yani çoğul özne ile tekil ilâve birbirleriyle münasebattedirler: «Meine Kinderjahre, die schöne Zeit, ist / veya : sind mir noch deutlich vor den Augen» Burada tekil ve çoğul doğru olarak geçerlidirler.

Kongruenz sahasında çeşitli tarzda şüpheli durumlar vardır. Nekadar spontan (kendiliğinden, zorlamadan) ya da ne kadar süratli (flüchtig) yazılırsa, gramatik kongruenzden sapma da okadar kuvvetli olarak ortaya çıkar. Bu esnada kelimelerin cümle içindeki yerleri de etkilenmeden kalamazlar. Şayet sonradan iki veya daha fazla özne zikredilirse, öne konan fiil de tercihen tekil yapılır: «Nach Beedigung der Sitzung *verliess* der Vorstand und sein Stellvertreter den Saal». Burada iki özne zikredildiğinden «Vorstand» ve «Stellvertreter», fiilin de çoğul olması gerekirdi.

Fiilin tekil ve çoğul durumu, yüzde hesaplarında da sallantılı bir durum arzeder. Konuşmacının zihninde sayılar ve sayılmış olanlar birliğinin tasavvuru hâkimse, o zaman fiil tekil halde bulunur: «39 Prozent des britischen Exports wird vom Londoner Hafen aus verschickt». Gramer sebebiyle öznenin çoğul sayı beyanı, fiilin de çoğul olanını gerektirdiğinden, yüksek dilde (Hochsprache) fiil çoğul yapılır. «39 Prozent des britischen Exports *werden* vom Londoner Hafen aus verschickt».

Doppelter Gleichsetzungsnominativ: (İkili Eşitleme)

Eşitleme nominativi bulunan cümlelerde sadece özne fiilin tekil-çoğul durumu için bir kıstas teşkil etmektedir. O halde cümle şöyle olur: «Der Sitz der Gesellschaft ist Berlin und Düsseldorf, olur, «sind Berlin und Düsseldorf», olmaz.

Kongruenz im Genus: Tür ve Cinslerde Uygunluk

Gramer ve muhteva uygunluğu arasında bir sallantı da cins ve türlere bakışta mevcuttur. Cümlemiz: «Das Mädchen ging mit *seinem* veya *ihrem* Freund spazieren?» mi olmalı? Bir şahıs, işaret, relativ ve mülkiyet zamiri, bir şahsı gösteren nötr cinsil bir isimle ilgili ise, meselâ: «das Mädchen, das Fräulein, das Weib, das Bübchen» gibi, o zaman soru, zamirin, ilgili kelimenin

gramerdeki cinsi mi yoksa tabii cinse mi uyması gerektiği şeklinde ortaya çıkar.

Daha öncekinden farklı olarak bugün gramerdeki cinsin ağır bastığı görülür. Halbuki şayet ilgili kelimenin zamiri daha uzakta ise, o zaman tasavvur edilen gramer cinsi zayıflar, ve tabii cins uygun zamirin seçimi için yeterlidir. Thomas Mann'ın: «Zauberberg» adlı eserinde cümle şöyledir: (S. 72): «Ein Mädchen... strich dicht an Herrn Castorp vorbei, indem *es* ihn fast mit dem Arme berührte. Und dabei pfiß *sie*...» Başka bir isimle bağlandığı takdirde, bu, Fräulein» (evlenmemiş bayan) kelimesinde durum başkadır, çünkü o zaman kadınlara has pronominal şekiller: «Fräulein Becker wird sich durch ihren (*seinen* olmaz) Personalausweis legitimieren». Bu cümle bugün şöyle söylenir: «Das Fräulein, *das* hier tätig ist», fakat ismin zikredilmesi halinde, «Fräulein Meier, *die* hier anwesend ist», olmalıdır. Daha önce bu «ihre Fräulein Tochter» iken, bugün «Ihr Fräulein Tochter» şeklinde söylenir ve böylece mülkiyet zamiri «Tochter»le değil, «Fräulein» ile irtibatlandırılmış olur.

Kongruenz im Kasus: İsmi Hallerinde Uygunluk

Aynı halde, ilgili kelime gibi bulunması gereken appozisyon (ilâve cümle)de, bazı sapmalar tesbit edilmektedirler. Bu sapmalar fikir sıçramaları ve elipslere (Gedankensprünge - Ellipse) yani konuşma bölümlerinin kısaltılması veya Dativ - Genitiv arasındaki rekabete dayanmaktadırlar. Bu uygunluğa riayetsizlik, ilgili kelimelerin çekilmiş bütün hallerinde görülür; «Genitiv, Dativ ve Nominativde, Appozisyon (ilâve cümleler) da sapmalar mevcuttur, fakat Akkusativ'de hemen hemen hiç yoktur, meselâ şu cümlede appozisyon Genitiv yerine Dativ haldedir: «An der Versammlung *des* Gewerkschaftsbundes, *dem* grössten Verband...», şu cümlede de appozisyon Dativ yerine Genitiv halde bulunmaktadır: «Ein Verwandter *von* Paul Weber, *des* ehemaligen Direktors...» Akkusativ yerine Dativ geçtiği de olur: «Es handelt sich *um* Leonardo, *einem* hervorragenden Künstler der Renaissance».

Kongruenz'de (Uygunluk) yukarıda zikredilen sapmalar sık sık tezahür ederler. Fakat bunlar yüksek dilde doğru olarak kabul edilemezler.

Hal uyumu (Kasuskongruenz) «als» bağlantılarında da rol oynar. Bazı yapılar iki imkâna yer verirler, meselâ: «Es gibt nichts Schlimmeres *als* einen betrunkenen Mann» veya «*als* ein betrun-

kener Mann». Birinci durumda aynı halde bulunan bir appozisyon mevzuu bahistir, ikinci misalde mukayese cümlesinin artık üyesi söz konusudur; «...als es ein betrunken Mann ist.». Bu tür çift imkânlar, «als»la kullanılan ve hakiki olmayan birkaç refleksif (dönüslü) fiilde de vardır, meselâ «sich betrachten als, sich empfehlen als» gibi. Özne ve dönüslü zamir tek ve aynı şahsı gösterdiklerinden, burada Nominativ ve Akkusativ arasında bir bağlantı vardır. Bu yüzden 'als' li ilâve hem özne, hem de dönüslü zamirle ilgilidir. Şu iki cümle de doğrudurlar: «er betrachtete sich als der Sieger», ve «er betrachtete sich als den Sieger». Birinci cümlede «als»li tarz beyanı özne ile ilgilidir, öyleki buna uyumda Nominativ ortaya çıkar; ikinci cümlede «als»li bağlantı dönüslü zamirle ilgilidir, bu yüzden uyum kaidelerine uygun olarak Akkusativ ortaya çıkar. Önceleri genellikle Akkusativ seçiliyordu, bugün Nominativ hâkim durumdadır.

Tempus und Modus: Zaman ve Kip

Şimdi de zaman ve bunun ifade tarzı olan kiplere bakalım. Almanca, diğer dillerde geniş çapta mevcut olduğu şekilde iddialı bir zaman takibi (Zeitenfolge) tanımaz ve bizzat Almanca, dilbilgisi kitaplarının ısrarla sağlam kaideler veya belirli gidiş hatları (Richtlinien) gösterdikleri yerlerde, pratik zaman takibinden ayrılır. Normal zaman takibi, ekseri cümle muhtevalarında, yani fiillerde veya zarfı andıran cümle bölümlerinde yer alır. Bu, presensin sadece şimdikiyi, imperfektin de geçmişini temsil etmesi şeklinde değildir (Presens: şimdiki zaman kipi, Imperfekt: geçmiş zaman kipi). Meselâ presens, kendine uygun zarflar olarak zaman münasebetini gösterirse, atıdaki ve geçmişteki bir olay için kullanılabilir: «Morgen gehe ich ins Theater». Veya: «Wie ich gestern über die Strasse gehe, sehe ich meinen Freund», kendisine dilbilgisi kitaplarında belirli bir zaman ve kip takibinin tercihen atfedildiği indirekt ifade de (indirekte Rede), meselâ İngilizce'dekinden farklı olarak «he asked him whether he slept in the afternoon», Almanca'da konuşana veya yazana geniş imkânlar tanır. Hatta konuşan veya yazan, konuşulana karşı kendi şahsî tutumunu zaman veya kipin seçimi vasıtasıyla anlatır. Eğer kendini ifade ile birleştirirse, o zaman indikatif (direkt ifade tarzı) kullanır: «Er sagte, er ist krank». Eğer ifadeyi objektifleştirmek isterse, o zaman şimdiki zaman kipinin konjunktivini (irreal) kullanır. «Er sagte, er sei krank». Kendisi ile ifade arasında mesafe bırakırsa, geçmiş zaman konjunktifi kullanılabilir: «Er sagte, er wäre krank».

Konuşan kendisi ile ifade arasında bir mesafe (Distanz) bırakmak isterse, konuşma dilinde İmpèrfekt - Konjunktiv (irreal geçmiş) kullanılır.

Wortstellung: Kelimelerin Cümledeki Yerleri

Şimdi Almanca'daki kelime sırasına dönelim. İngilizce ve Fransızca'dan farklı olarak, Almanca'da kelime sırasında çok büyük bir serbesti hâkimdir, bu sebepten münferit cümle bölümleri kendi yerlerine göre az veya çok açıklıkta ortaya çıkarlar. Fakat cümle azalarının yerleştirilmesi tehlikeler de hıfzeder, hemde bir cümle azasının yerleştirilmesinin anlamı çift yönde etkilediği zamanlar; meselâ: «zum 5. Mal wird num am 3. März in Mannheim der Dudenpreis verliehen». Burada Duden ödülünün her zaman 3 Mart'ta verildiği anlamı çıkmaktadır. Halbuki durum hiç de öyle değildir. Aşağıdaki sıralama doğru ve hiç bir şüpheye mahal vermeyecek niteliktedir: «Am 3. März wird in Mannheim der Dudenpreis zum 5. Mal verliehen».

Bu cümlede sadece bir stilistik eksiklik mevzuu bahs olduğu halde, çift anlamlılık müteakip cümlede daha da ağır basar, çünkü bu çift anlamlılığın hukukî neticeleri olabilir: «Wird der Bau genehmigt, dann wird eine Vorausleistung auf den endgültigen Preis in Höhe von 1.20 DM/qm erhoben». Bu haberi alan kimse, kesin fiatın m² başına 1.20 DM olduğunu sanmıştı. Halbuki yazan-makam-peşin fiatın (Vorausleistung) 1.20 DM olduğunu ve kesin fiatın ancak daha sonra tesbit edileceğini ifade etmek istiyordu: «Wird der Bau genehmigt, dann wird 1.20 DM je qm als Vorausleistung auf den endgültigen Preis erhoben».

Almanca'da kelimelerin cümle içinde yerleştirilmesinin bir başka hususiyeti de, üslûp, bilgisi ve gramer kitaplarında tercihen kural olarak konulan Umklammerung (cümle bölümlerinin yer değiştirme) imkânıdır. Eski ve yeni metinler çerçevesinde yapılan modern araştırmalar, cümle sonundaki ögeyi beriye almanın (Ausklammerung) kaliteli eserlerde bile sık sık ortaya çıktığını, donuk gramer kurallarının kalkmış olduğunu ve böylece ifadenin daha sarîh ve şîfaî üslûba daha benzer hâle geldiğini ortaya koymuştur. Sondaki kelimenin beriye alınması ile kurulan cümle «Die Mutter ist stolz auf ihre Tochter» bu kelimenin cümle sonuna konmasıyla kurulan cümle kadar «Die Mutter ist auf ihre Tochter stolz» doğrudur. Sondaki kelimeyi beriye almakla yapılan cümlelere bilhassa prepozisyonlu cümlelerde rastlanmaktadır, halbuki

Akkusativ (i-halinde) nesnelere, doğru bir Almanca cümlede beriye alınmazlar: «ich habe das Schauspiel gesehen, fakat bu «ich habe gesehen das Schauspiel» olmaz.

sich: kendini, kendi, kendilerini dönüşlü zamiri

Yan cümlelerde cümleyi başlatan kelimenin ya da fiilin şahsa göre çekilmiş şeklinin arkasına konması gereken - halihazırdaki öğrenim kitapları bunu böyle öngörüyorlar - 'sich' dönüşlü zamiri de Wortfolge (kelime sırası) bölümüne dahildir, meselâ: «Die Menge wich sich zurück, als sich der Zug näherte, veya: «Am nächsten Tage rächte sich der Mann auf grausame Weise», Fakat bu üslûp kaidesinde sapmalara hem yeni hem de eski edebiyatta sık sık rastlanmaktadır, meselâ: «die Menge wich sich zurück, als der Zug sich näherte», veya «Am nächsten Tage rächte der Mann sich auf grausame Weise». Bu kaideye görülen sapmaların sebebi aynı muhtevayı isimle olmak yerine zamirle ifade eden cümle modelleri olmalıdırlar, meselâ: «die Menge wich zurück, als er sich näherte» burada «sich» kelimesi başlangıç kelimesi olan «als»den daha ileri kayar ve hiç bir zaman «als sich er näherte» olamaz. Diğer örnek cümlede de durum aynıdır: «Am nächsten Tage rächte er sich auf grausame Weise» olur, fakat «... rächte *sich* er» olmaz. Fakat bunun yanısıra birbirlerine ait cümle bölümlerinin birbirlerine yaklaştırılması temayülü vardır, meselâ: «mit welcher Unbedingtheit die Franzosen für ihre Literatur und für die ihr zufallenden Werte *sich einsetzen*» (DLZ 4/68,307).

Einander: (Birbirini, birlerini)

Bu münasebetle dikkati bir başka şeye çekmek gerekir, Bazı dil kitaplarında değişken 'sich' kelimesinin bırakılıp bunun yerine «einander» konulması gerektiği yazılıdır. Şöyle söylemek gerekiyormuş: «sie grüssten einander», fakat «sie grüssten sich» olmazmış. Konuşma dilinde 'einander' hemen hiç kullanılmaz. Bu değişken sich kelimesinden kaçınmak, çift anlamlı bir durumun tezahür etmesi hâlinde gerçekten isabetlidir, fakat o zaman da günlük dilde bu değişken 'sich' kelimesine açık bir «gegenseitig» (karşılıklı) kelimesi ilâve etmek suretiyle karışıklık önlenmiş olurdu: «sie helfen *sich gegenseitig*».

Böylece kendisine pleonastik (lüzumsuz, fazladan) olumsuzluğu da (Negation) dahil edebileceğimiz sitilistik sahada bulunuyoruz. Bu gereksiz olumsuzluk, bilhassa menfî anlam ihtiva eden ve kendilerine fazladan lüzumsuz bir anlamın veya fazladan nefye

dilmiş mastar grubunun tabii olduğu kelimelerde görülür, meselâ: «er hatte keine Bedenken, dass er seine Prüfungen schafft oder *nicht schafft*». Werner Besch «Sprachlandschaften und Sprachausgleich» isimli kitabında (S. 359) şöyle yazıyor: «Hugo Moser... warnt davor, die Bedeutung Prags für den formierenden Ausbau der Hochsprache *nicht* zu unterschätzen. Wir stehen *nicht* an, Ihnen die vereinbarte Anzahlung in Höhe von 30 % des Kaufpreises auszugleichen oder auszuzahlen, sobald wir Ihre Auftragsbestätigung hier vorliegen haben».

Bu gereksiz olumsuzluk konuşma dilinde çok kereler karşımıza çıkar.

Gerçi Dil Öğretmenleri bu çift olumsuzluğu red ve tenkid ettiler, buna rağmen bu Goethe ve Wieland gibi ünlü yazar ve şairlerde sabittir. Almanca'da bu çift olumsuzluk kuvvetlendirici bir etki yapar ve lâtince olduğu gibi ortadan kalkmak mecburiyeti yoktur. Halbuki bu pleonastik olumsuzluktan yüksek dilde imkân nisbetinde kaçınılır, şüphesiz bunun iki anlama meydan verdiği yerde doğru olarak kabul edilemez.

Schluss - Sonuç

Burada, Bugünün Almancası'nda Karşılaştığımız Gramer Güçlükleri hakkındaki sözlerimi bitirmek istiyorum. Size, eski ve yeniye ait misaller sayesinde dilin içindeki değişmelerden, kararsızlık (Unsicherheit) ve yeni normların nasıl meydana geldiklerini göstermek istedim. Bu değişiklikler bir yandan sistem uyumu (Systemangleichung) temayülünden ortaya çıkmakta, diğer yanda ise bunlar dili kullananın görüş tarzının değişikliğinin işaretleridirler. İlim, Teknik, Kültür ne kadar çok gelişse, dilde kominikasyon vasıtası (Kommunikationsmittel) olarak o kadar faaliyet göstermek zorundadır. Bu sebepten dilde iki ana istikamet mevcuttur: Anlamanın farkedilmesi ve bu şekilde ifadenin güzelleştirilmesi ve donmuş (redundant) gramer kaidelerinin ortadan kalkması istikameti. Dilde kararsızlıklar, dil sisteminin mükemmelleşmesi esnasında ortaya çıkarlar. Bunlar dilin sathında (Sprachperipherie) yer alırlar ve bu yüzden oradan sisteme geri tesirde bulunurlar. Dil bir gelenek, aynı zamanda oluşumdur da (Tradition ve Evolution). Bugün için bakışlarımızı dilin geleneğine değil, bilâkis onun gelişim ve değişim imkânlarına çevirdik. Doğru yanlış arasında değişimin ve gelişimin bir sınırı vardır, bu sınır kararsızlık ve şüphelerin bir sınırıdır.